

Tilburg University

Nederlandse boekenmarkt tussen stabiliteit en verandering

van Ours, J. C.

Published in:
Massacommunicatie

Publication date:
1990

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
van Ours, J. C. (1990). Nederlandse boekenmarkt tussen stabiliteit en verandering. *Massacommunicatie*, 1(1), 22-35.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

JAN VAN OURS

De Nederlandse boekenmarkt tussen stabiliteit en verandering

In dit artikel worden de ontwikkelingen in het lezen, lenen en kopen van boeken beschreven en geanalyseerd. Uit de analyse blijkt, dat het aandeel van de regelmatige lezers in de Nederlandse bevolking al enkele decennia vrij stabiel is, dit ondanks de spectaculaire groei van het aantal uitleningen uit openbare bibliotheken. Laatstgenoemde ontwikkeling hangt samen met het toenemend aantal openbare bibliotheken, het toegenomen dienstenpakket van deze bibliotheken, en de stijging van de boekenverkoopprijs. De ontwikkeling van de boekenverkoop kan verklaard worden uit de verandering in het inkomen van de gemiddelde Nederlander, de verkoopprijs van het boek en de uitleningen uit bibliotheken. Daarnaast doet zich in de jaren tachtig een trendmatige negatieve invloed gelden, waarschijnlijk een gevolg van veranderende kopersvoorkeuren. Vooralsnog is er geen overtuigend bewijs voor een verschuiving "van woord naar beeld".

In sommige opzichten is een boek een gewoon consumptiegoed. De verkoop van boeken wordt beïnvloed door inkomens, prijzen en consumentenvoorkeuren. Boeken zijn echter ook informatiebronnen en cultuurdragers. Vanuit deze optiek is een analyse van de ontwikkelingen op de boekenmarkt van meer dan alleen economische betekenis zoals het geval zou zijn bij een analyse van de ontwikkelingen op de markt voor margarine, bloemkolen of jam. Het bijzondere karakter van het boek komt ook tot uitdrukking in de overheidssteun aan het bibliotheekwezen, waarmee beoogd wordt het lezen van boeken te stimuleren.

Een lezer kan op verschillende manieren in het (tijdelijke) bezit van een boek komen: door het te kopen of te lenen bij familie, vrienden of kennissen of bij een bibliotheek. In de afgelopen decennia hebben zich belangrijke ontwikkelingen voorgedaan op het gebied van lezen, kopen en lenen van boeken, die in dit artikel worden beschreven en geanalyseerd. Hierbij staan een drie vragen centraal. De eerste vraag is of het leesgedrag van de Nederlandse bevolking in de afgelopen decennia structureel is veranderd, waarbij vooral het afgelopen decennium interessant is, omdat zich daarin mogelijk een verschuiving 'van woord naar beeld' heeft voorgedaan. De tweede vraag is welke factoren verantwoordelijk zijn voor de spectaculaire groei in de jaren zestig en zeventig en de stagnatie in de jaren tachtig van het aantal uitleningen uit openbare bibliotheken. De derde vraag is waarom de boekenverkoop is afgenomen en welke rol de toename van het lenen van boeken hierbij heeft gespeeld.

Voor het bestuderen van ontwikkelingen op de boekenmarkt kunnen in

principe twee soorten gegevens worden gebruikt: tijdbestedings-gegevens en gegevens over aantallen verkochte, geleende of gelezen boeken. Tijdsbestedingsgegevens zijn voor slechts enkele jaren bekend. Over het aantal boeken dat gelezen wordt is evenmin veel informatie bekend, zodat hierover slechts een globaal beeld kan worden geschetst. Over het kopen van boeken en het lenen van boeken is meer informatie beschikbaar omdat hier transacties plaatsvinden: een boek wordt verkocht of uitgeleend. De ontwikkelingen in het kopen en lenen van boeken worden kwantitatief beschreven, dat wil zeggen er wordt aan-gegeven in welke mate bepaalde factoren een rol hebben gespeeld. Vanwege de beschikbare gegevens is de kwantitatieve analyse beperkt gebleven tot de verkoop van algemene boeken en het lenen uit openbare bibliotheken.

Lezen

Er bestaan grote verschillen in de mate waarin mensen boeken lezen. Naar schatting leest van de Nederlandse bevolking van 12 jaar en ouder 40-50% regelmatig een boek, 30-35% af en toe en 20-25% nooit een boek. Door de af-en-toe lezer wordt slechts een gering deel van de vrije tijd besteed aan het lezen van boeken, voor de regelmatige lezer neemt het lezen in de vrije tijd een centrale plaats in.

Belangrijke onderscheidende criteria tussen lezers en niet-lezers zijn het opleidingsniveau, de leeftijd en de jeugdervaringen. Vroege leeservaringen hangen positief samen met de leesintensiteit. Mensen die op jonge leeftijd door hun ouders gestimuleerd zijn tot het lezen van boeken lezen vaak ook nog op latere leeftijd: lezers maken lezers, niet-lezers niet. In dit opzicht zou men kunnen spreken van een tweedeling van de samenleving op het snijvlak van het boek. Jongeren en hoger opgeleiden lezen over het algemeen meer boeken dan ouderen en lager opgeleiden.

Een eerste vraag die hierbij gesteld kan worden is of deze verhouding tussen regelmatige en niet regelmatige (of niet-) lezers in de loop der tijd aan verandering onderhevig is geweest. Het lezen van boeken is de afgelopen decennia beïnvloed door een aantal factoren die zowel een negatieve als een positieve uitwerking hebben gehad. Het toegenomen gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking en het toegenomen aantal jongeren hebben een positieve invloed gehad op het lezen. De toegenomen vrije tijd heeft op zich weliswaar meer ruimte voor het lezen van boeken geschapen, de wijze waarop de vrije tijd wordt ingevuld is veranderd in de afgelopen decennia. In de eerste plaats hebben de kortere werkweek en het toenemende aantal vakantiedagen alsmede de introductie van de vrije zaterdag een impuls gegeven aan de recreatie en het toerisme (Van Ours, 1986). Een tweede factor is de introductie van televisie, die veel vrije tijd in beslag is gaan nemen. De te-

levisie heeft evenwel niet alleen een negatieve invloed op het lezen van boeken gehad via de concurrentie om de vrije tijd, maar ook een positieve omdat de wereldoriëntatie van veel Nederlanders erdoor werd uitgebreid, hetgeen op zich een impuls kan zijn geweest tot het lezen van informatieve boeken (Van den Brink, 1980).

Het lezen van boeken is beïnvloed door een complex van factoren. Hoe deze het lezen hebben beïnvloed is slechts bij benadering vast te stellen omdat niet bekend is hoeveel boeken er jaarlijks in Nederland worden gelezen. De som van het aantal uitleningen en het aantal gekochte boeken zou een indicator kunnen zijn. Een dergelijke benadering blijft evenwel onbevredigend omdat het aantal personen dat een gekocht boek leest niet bekend is, evenmin als het aantal boeken dat van familie, vrienden of kennissen wordt geleend.

Tabel 1. Het lezen van boeken en andere gedrukte media; het kijken naar televisie^{a)}

	Afgelopen maand 1 of meer boeken gelezen (%)	Gemiddelde (uren/week) Overige	leestijd (uren/ media	Televisie kijken week)
1955	52	-	-	-
1960	49	-	-	-
1975	53	1,6	4,5	10,2
1980	56	1,6	4,1	10,3
1985	52	1,4	4,0	12,1

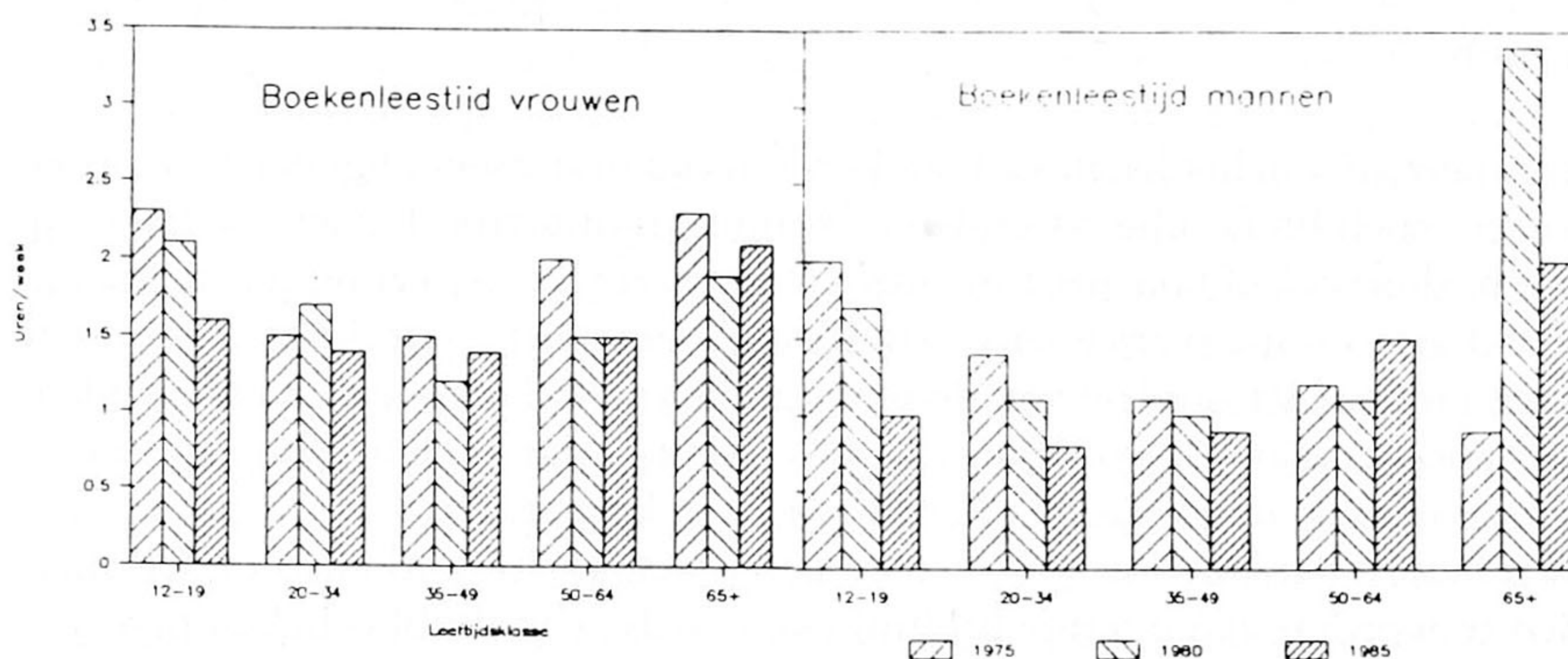
^{a)} Personen van 12 jaar en ouder
Bron: Sociaal Cultureel Rapporten

Over de verdeling van de Nederlandse bevolking in regelmatige en niet-regelmatige lezers is wel informatie beschikbaar. Voor een aantal jaren is bekend welk gedeelte van de bevolking 'de afgelopen maand een of meer boeken heeft gelezen'. Uitgaande hiervan lijkt het erop dat de effecten van de genoemde positieve en negatieve factoren elkaar gedurende de afgelopen decennia in evenwicht hebben gehouden. Uit tabel 1 blijkt, dat het aandeel van de regelmatige lezers in 1985 evenals in 1955 52% bedroeg. Hiermee is uiteraard nog niets gezegd over het aantal gelezen boeken. Dit kan in de loop der tijd sterk gewijzigd zijn, afhankelijk van de ontwikkeling van het aantal boeken dat een gemiddelde regelmatige lezer consumeerde. Over de gemiddelde leestijd besteed aan boeken is weinig informatie op lange termijn beschikbaar. Uit de wel beschikbare gegevens blijkt evenmin een opzienbarende ontwikkeling. Het aantal boekenleesuren is gedaald van 1,6 uur per week

in 1980 naar 1,4 uur per week in 1985. In dezelfde periode is wel de toegenomen tijd besteed aan het kijken naar de televisie opvallend: van 10,3 uur per week in 1980 naar 12,1 uur per week in 1985.

Alhoewel de vermindering in boekenleestijd in de periode 1975-1985 zeker niet spectaculair te noemen is, is het toch van belang hier nader bij stil te staan. Een belangrijke vraag is namelijk of er zich een verschuiving voltrekt 'van woord naar beeld'. In het begin van de jaren tachtig heeft zich een aantal veranderingen voorgedaan in het mediaaanbod die hierbij van belang kunnen zijn: er zijn middag- en nachtzendingen op de tv geïntroduceerd, veel huishoudens hebben een grotere keuze gekregen uit aanbod van tv-zenders vanwege aansluiting op de kabel en het bezit van videorecorders is sterk toegenomen (Sociaal en Cultureel Planbureau, 1987). In dit kader is het van belang te weten of de daling van de boekenleestijd zich min of meer uniform door de gehele bevolking heeft voltrokken, of dat deze geconcentreerd is bij de lagere leeftijdsgroepen. In het eerste geval is er sprake van een verschuiving in de voorkeur die weliswaar massaal is maar niet noodzakelijkerwijs veel groter zal worden in de toekomst omdat de verandering in het mediaaanbod op een gegeven moment zijn grenzen heeft bereikt. In het tweede geval is er een sterke doorwerking in de toekomst te verwachten wanneer de verandering in de voorkeur blijvend is en niet in de toekomst weer in omgekeerde richting bijgesteld zal worden. Met het ouder worden van de bevolking zal de gemiddelde leestijd besteed aan boeken dan sterk dalen.

Figuur 1. Boekenleestijd naar geslacht en leeftijdsklasse; 1975, 1980 en 1985 (uren/week)

Bron: Sociaal en Cultureel Planbureau

Een inzicht in de samenhang tussen leeftijd en boekenleestijd kan verkregen worden uit figuur 1. Uit deze figuur blijkt dat in de periode 1975-1980 bij vrouwen in de leeftijdsklasse van 12-19 jaar zich een voortdurende daling

van de boekenleestijd heeft voorgedaan. Bij de overige leeftijdsgroepen is dat niet het geval, voor sommige geldt zelfs dat de boekenleestijd in 1985 groter was dan in 1980. Uit figuur 1 blijkt verder dat bij mannen tot 50 jaar zich een voortdurende daling van de boekenleestijd heeft voorgedaan. In de leeftijdsklasse van 50-64 jaar is de leestijd tussen 1980 en 1985 toegenomen en voor de 65plussers doet zich een merkwaardige ontwikkeling voor: tussen 1975 en 1980 is de leestijd toegenomen met ongeveer 2,5 uur per week terwijl tussen 1980 en 1985 de leestijd weer is gedaald met 1,5 uur per week. Mijns inziens kunnen hieraan twee conclusies worden verbonden. In de eerste plaats dat de daling van de boekenleestijd bij de lagere leeftijdsklassen is geconcentreerd. In de tweede plaats dat er zich grote fluctuaties in de waarneming van de boekenleestijd voordoen. Vooral op grond van het laatste is het moeilijk nu al te spreken van een structurele ontwikkeling met ernstige gevolgen in termen van daling van de gemiddelde boekenleestijd die in het verschiet zou liggen. Uit een nadere analyse van de verzamelde tijdbestedingsgegevens blijkt ook dat de mate van inkrimping van de boekenleestijd niet statistisch significant samenhangt met de mate van uitbreiding van de kijktijd (Knulst en Kalmijn, 1988).

Ten aanzien van het leesgedrag van de Nederlandse bevolking kan dan ook worden geconcludeerd dat dit over lange termijn bezien redelijk stabiel is en dat het nog maar de vraag is of de in het begin van de jaren tachtig geconstateerde verandering daadwerkelijk grote gevolgen zal hebben in de toekomst. Vooralsnog is er geen overtuigend bewijs geleverd van een verschuiving van "woord naar beeld".

Lenen

Ten aanzien van het lenen van boeken kan een onderscheid gemaakt worden tussen lenen bij familie, vrienden of kennissen (informeel lenen) en lenen bij een bibliotheek. Over het informele lenen zijn slechts weinig gegevens beschikbaar. Voor zover ze aanwezig zijn wijzen ze op een sterke toename in de jaren zestig. Het aandeel van de mensen die zo 'wel eens' een boek leende is toegenomen van 17% in 1956 via 31% in 1961 naar 78% in 1968 en vervolgens weer afgenomen tot 55% in 1974 (Wijnberger, 1979).

Wat betreft het lenen van boeken dienen openbare bibliotheken onderscheiden te worden van overige bibliotheken zoals schoolbibliotheken of zogenaamde volksbibliotheken. Over het gebruik van de laatstgenoemden zijn weinig tot geen gegevens beschikbaar, terwijl over eerstgenoemde tamelijk veel informatie beschikbaar is. Enkele gegevens omtrent het gebruik van openbare bibliotheken zijn weergegeven in tabel 2.

Tabel 2. Karakteristieken van het gebruik van openbare bibliotheken; 1950-1985

	Aantal uitleningen (mln)	Aantal ingeschreven lezers (mln)	Aantal uitleningen per lezer	Aantal bibliotheken
1950	8,4	0,2	35,3	153
1960	22,3	0,6	38,3	423
1970	58,7	1,5	39,2	732
1980	161,9	4,0	40,4	941
1985	172,1	4,2	41,0	965
1986	175,6	4,2	41,8	958
1987 ^{a)}	178,0	4,2	42,4	1121

^{a)} Met ingang van 1987 is de Statistiek van de Openbare Bibliotheken van opzet veranderd omdat ook de zogenaamde volksbibliotheken in het onderzoek worden betrokken. De gegevens van 1987 zijn dus niet vergelijkbaar met die van voorgaande jaren.

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

Het aantal uitleningen in bibliotheken is explosief toegenomen van nog geen boek per jaar per hoofd van de bevolking in 1950 naar ruim 11 boeken per hoofd in 1980. Uit tabel 2 blijkt dat het aantal bij bibliotheken ingeschreven lezers met name in de jaren zeventig enorm is toegenomen. Het aantal uitleningen per lezer is slechts in geringe mate toegenomen. Met andere woorden: de explosieve groei van het aantal uitleningen kan vrijwel geheel worden toegeschreven aan de toeneming van het aantal ingeschreven lezers.

Het is niet verwonderlijk dat het aantal ingeschreven lezers is toegenomen in het licht van de verzesvoudiging van het aantal bibliotheken in de afgelopen decennia. Aan de uitbreiding van het aantal bibliotheken ligt een belangrijke beleidswijziging van de Rijksoverheid ten grondslag (Euser, 1984). Tot 1948 was de rijkssubsidiereregeling voor het bibliotheekwerk zodanig ingericht dat geen enkele nieuwe bibliotheek voor subsidie in aanmerking kwam. Het openbare bibliotheekwerk buiten de steden – 'plattelandslectuurvoorziening' – bleef onderontwikkeld. Na 1948 kwamen nieuwe bibliotheken alsmede bibliobussen en jeugdafdelingen van bibliotheken voor subsidie in aanmerking, met het bekende gevolg: een sterke groei van het aantal bibliotheken. Deze groei is voor een deel ook ten koste gegaan van andere leenkanalen, zo nam het aandeel van de via de openbare bibliotheek geleende boeken toe van 35% in 1963 naar 80% in 1975. In 1975 kwam de Wet op het openbare bibliotheekwerk tot stand, met als een van de directe consequenties contributievrijdom voor jongeren tot 18 jaar. Als gevolg

hiervan nam het aantal ingeschreven jongere leners bijzonder snel toe. In 1974 was 26% van de jongeren ingeschreven bij een openbare bibliotheek en in 1976 46%, een toename van 20% in 2 jaar. In dezelfde periode nam het aandeel van de ingeschrevenen onder ouderen slechts toe van 12% naar 15%. Gesteld kan worden dat de toename van het aantal uitleningen te danken is aan de uitbreiding van het aanbod waarnaar de vraag zich heeft gericht. Vanuit de vraagzijde vormt anderzijds de toename van de reële aanschafprijs van boeken in de tweede helft van de jaren zestig en de jaren zeventig een stimulerende factor. Hiermee is waarschijnlijk een 'trek naar de bibliotheek' in gang is gezet die ook door de latere daling van de reële boekenprijs niet meer ongedaan gemaakt kon worden.

Aan de stagnatie in de groei van het bibliotheekwerk in de jaren tachtig liggen twee factoren ten grondslag. In de eerste plaats is er sprake van een bibliotheeknetwerk dat zijn voltooiing is genaderd. Waar voorheen van het openen van een nieuwe bibliotheek of de komst van een bibliobus een impuls uitging op het lenersgedrag is hier in de jaren tachtig aan deze uitbreidingen nagenoeg een eind gekomen. Bovendien is ook anderszins aan de groei van het bibliotheekwezen een eind gekomen, door het stabiliseren van de omvang van de boekencollecties. In de tweede plaats is voor ouderen het lidmaatschap van een bibliotheek in betrekkelijk korte tijd aanzienlijk duurder geworden. Zo bedroeg in 1980 de minimum-contributie f. 7,50 en in 1983 reeds f. 18,50.

Tabel 3. Schattingsresultaten ontwikkelingen boekenmarkt

	Uitleningen openbare bibliotheken	Boekenverkoop
Analyseperiode	1964-1986	1967-1987
Inkomenselasticiteit		0.80
Prijselasticiteit	0.47	-0.82
Uitleenelasticiteit		-0.28
Biblio-elasticiteit	4.95	
Trend 1980/86 (%/jr)		-4.2

Om na te gaan in hoeverre de ontwikkeling van het bibliotheekgebruik te verklaren is, is een kwantitatieve analyse uitgevoerd. De ontwikkeling van het aantal uitleningen blijkt goed verklaard te kunnen worden uit veranderingen in de boekenprijs en het aantal bibliotheken. De resultaten van deze analyse zijn weergegeven in de tabel 3. Een stijging van de boekenprijs met

1% leidt tot een stijging van het aantal uitleningen met 0,5%. Een toename van het aantal bibliotheken met 1% blijkt een stijging van het aantal geleende boeken met 5% tot gevolg te hebben. In dit effect komt niet alleen de invloed van het aantal bibliotheken tot uitdrukking maar ook de groei van de omvang van de dienstverlening per bibliotheek, doordat de gemiddelde boekencollectie per bibliotheek eveneens is toegenomen.

Op basis van deze resultaten kan geconcludeerd worden dat de groei van het aantal uitleningen in de jaren zestig en zeventig samenhangt met het toenemend aantal openbare bibliotheken, het toegenomen dienstenpakket van deze bibliotheken, en de stijging van de boekenverkoopprijs. De stagnatie in het aantal uitleningen kan worden toegeschreven aan de voltooiing van het bibliotheeknetwerk en de daling van de reële boekenverkoopprijs. De groei van het aantal bibliotheekuitleningen is opmerkelijk in het licht van het eerder geconstateerde stabiele aandeel van de regelmatige lezers in de Nederlandse bevolking en benadrukt nog eens dat deze groei ook voor een deel veroorzaakt is door een verschuiving in leengewoonten. Een belangrijke conclusie is hiermee dat de groei van het bibliotheekgebruik niet de scheiding tussen lezers en niet-lezers heeft doorbroken.

Kopen

In het algemeen worden drie hoofdcategorieën boeken onderscheiden te weten educatieve, wetenschappelijke en algemene boeken. Qua kopers van boeken worden eveneens drie categorieën onderscheiden, namelijk individuele kopers, bibliotheken en institutionele kopers. Het algemene boek is de belangrijkste boekencategorie, de particuliere koper de belangrijkste kopers-categorie. In 1984 werd aan algemene boeken een bedrag van f 605 mln gld uitgegeven, ongeveer 40% van de gehele boekenmarkt. Dit lijkt een gering aandeel maar bedacht dient te worden dat in dit deel van de boekenmarkt de individuele preferenties van de boekenkopers bij uitstek tot uitdrukking komen, waardoor in dit deel van de boekenmarkt de fluctuaties onder invloed van economische factoren het grootst zijn. De analyse van het koopgedrag is uitgevoerd voor dit deel van de boekenmarkt.

In tabel 4 zijn hiervan de belangrijkste karakteristieken voor de afgelopen decennia weergegeven. Uit deze tabel blijkt, dat het aantal verkochte boeken vooral in de eerste helft van de jaren zeventig sterk is teruggelopen: van bijna 45 mln in 1970 naar 33 mln in 1975. Ook in de eerste helft van de jaren tachtig heeft een terugval in de boekenverkoop plaatsgevonden: van 33 mln in 1980 naar 30 mln in 1985. Deze terugval heeft zich ook de afgelopen jaren doorgezet, want in 1987 was de boekenverkoop gedaald tot 27,8 mln boeken.

Tabel 4. Karakteristieken van de boekenverkoopmarkt; 1965-1985

	Aantal gekochte boeken (mln)	Geldomzet (mln gld)	Reële geldomzet (1965 = 100)	Gemiddelde verkoopprijs (gld/boek)	Reële prijs (1965 = 100)
1965	38,8	170	100	4,40	100
1970	44,6	320	142	7,19	124
1975	33,4	475	134	14,22	155
1980	33,0	625	128	18,95	151
1985	30,3	590	101	19,54	130
1986	29,6	603	103	20,37	135
1987	27,8	590	101	21,22	141

N.B. Reële geldomzet en reële prijs verkregen door correctie met het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie.

Door de sterke terugval in de boekenverkoop is de reële geldomzet al jarenlang dalende: de reële geldomzet in 1985 was ongeveer gelijk aan die van 1965! De gemiddelde reële verkoopprijs per boek is in de tweede helft van de jaren zestig en de eerste helft van de jaren zeventig nogal toegenomen, in de eerste helft van de jaren tachtig weer gedaald en de laatste jaren weer toegenomen. Hierbij dient benadrukt te worden dat het gaat om de gemiddelde prijs per verkocht boek, hetgeen een nogal beperkte indicator is, omdat in de loop der tijd de samenstelling van het boekenpakket nogal aan wijzigingen onderhevig kan zijn (Pleijster, 1985).

Voor een verklaring van de ontwikkelingen van de boekenoplage komen een drietal factoren in aanmerking: het gezinsinkomen, de verkoopprijs van het boek en het bibliotheek-gebruik. Een indruk van de invloed van het gezinsinkomen op de uitgaven aan boeken in het begin van de jaren vijftig kan verkregen worden door gebruik te maken van gegevens uit de CBS-budgetonderzoek van 1951 en 1980 (zie verder: Van Ours, 1989a). De samenhang tussen gezinsinkomen en boekenverkoop was begin jaren vijftig sterk: de inkomenselasticiteit van boeken in 1951 bedroeg 1,9. Elke procent toename van het gezinsinkomen resulteerde in een toename van de boekenuitgaven met 1,9%. In 1980 was de inkomenselasticiteit van boeken gedaald tot 0,8. In de loop van de afgelopen decennia hebben boeken blijkbaar het traject doorlopen van luxe goederen naar noodzakelijke goederen waardoor de inkomensgevoeligheid van de boekenverkoop kleiner is geworden.

De uitgaven aan boeken als aandeel in het gezinsinkomen zijn niet toegenomen over een periode van 30 jaar. In 1951 werd gemiddeld f 17,- per gezin

uitgegeven aan boeken, bij een gemiddeld gezinsinkomen van f 4650,-. In 1980 was dat f 134,- bij een gemiddeld gezinsinkomen van f 35000,-. De uitgaven aan boeken bedroegen in beide gevallen 0,4% van het gezinsinkomen.

Over de betekenis van de verkoopprijs van het boek valt weinig concreets aan te geven. Problematisch is hier ook dat gegevens over de echte prijsontwikkeling ontbreken en alleen gegevens over de verkoopprijs van het gemiddelde boek bekend zijn. In principe heeft een boekenprijsstijging twee effecten. Er is een direct effect via de herallocatie van het bestedingspatroon van de consumenten en er is een indirect effect doordat er een impuls uitgaat op het bibliotheekgebruik. Dit laatste zou zoals al eerder is aangegeven een onomkeerbaar proces kunnen zijn.

De invloed van het bibliotheekgebruik op de boekenverkoop is moeilijk hard te maken. Aan de ene kant ligt het voor de hand dat boeken die worden geleend niet worden gekocht. Aan de andere kant geldt dat er veel jongere leners zijn – sinds 1975 is meer dan de helft van het aantal gebruikers van openbare bibliotheken jonger dan 18 jaar – en dit is niet het meest koopkrachtige deel van de Nederlandse bevolking. Dat de relatie tussen kopen en lenen niet al te sterk hoeft te zijn moge blijken uit het gegeven dat in de periode 1975-1980 de toename van het aantal geleende boeken 45 mln en de afname van het aantal verkochte boeken slechts 3 mln bedroeg.

Uit een kwantitatieve analyse waarvan de resultaten zijn weergegeven in tabel 3 blijkt dat bij een stijging van het aantal uitleningen met 1% de boekenverkoop afneemt met 0,3%. Dit betekent dat indien er 20 boeken meer worden uitgeleend er 1 boek minder wordt verkocht, oftewel: indien er 1 bibliotheekgebruiker bijkomt, worden er per jaar 2 boeken minder verkocht. De prijselasticiteit heeft een waarde van ongeveer -0,8, dat wil zeggen: indien de verkoopprijs van het gemiddelde boek (reël, dus gecorrigeerd voor inflatie) toeneemt met 1% daalt de boekenverkoop met ongeveer 0,8%. Ten slotte blijkt in de jaren tachtig sprake te zijn van een trendmatige daling van de boekenverkoop met ongeveer 4% per jaar.

Uitgaande van deze schattingsresultaten kunnen de ontwikkelingen in de boekenverkoop als volgt worden verklaard. De boekenverkoop heeft in de jaren zestig en zeventig een positieve impuls gekregen van de groeiende inkomens en een sterkere negatieve impuls van de stijgende verkoopprijs en de toename van het aantal uitleningen. In het begin van de jaren tachtig daalt de boekenverkoop verder ondanks de stagnatie in de uitleningen en de reële boekenprijzdaling. Deze daling in de boekenverkoop laat zich alleen beschrijven met behulp van negatieve trendfactor van 4,3% per jaar. Nu is een trendfactor gehanteerd in een statistische analyse onbevredigend vanwege de onbekende betekenis ervan. Wat er aan deze trendmatige daling ten grondslag ligt is niet zonder meer duidelijk. In principe is het een verande-

ring in de consumentenpreferenties en wellicht een indicator van een verschuiving 'van woord naar beeld', zeker is dit evenwel niet. Met het oog op de toekomst is uiteraard ook van belang of de geconstateerde trendmatige daling zich voortzet of niet.

Stabiliteit of verandering?

Met behulp van de analyse van de ontwikkelingen in de afgelopen decennia kan iets over de toekomst worden gezegd. Wat betreft het lezen en lenen van boeken kan dit kort zijn. Het aandeel van de regelmatige lezers in de Nederlandse bevolking is al tientallen jaren lang stabiel, zodat verwacht mag worden dat dit ook in de toekomst weinig spectaculair zal veranderen. Aan de onstuimige groei van het lenen is in de jaren tachtig met de voltooiing van het bibliotheeknetwerk een eind gekomen. Gezien de achtergronden van deze ontwikkeling mag verwacht worden dat ook het lenen in de toekomst op ongeveer hetzelfde niveau als het huidige zal blijven.

De toekomstige ontwikkeling van de boekenverkoop is moeilijk aan te geven zoals blijkt uit in het verleden opgesteld prognoses.

Door het Nederlands Centrum voor Marketing Analyses is in 1965 een model geschat voor de boekenmarkt met behulp waarvan prognoses zijn gemaakt voor 1970 en 1975. De uitgaven aan boeken werden in het model verklaard uit het gezinsinkomen, de gezinsgrootte en het aantal gezinnen in Nederland. Voor 1970 was de prognose van de boekenmarkt nog redelijk, met een overschatting van 12%, in 1975 bedroeg de overschatting al 30%. De realisaties bleven met andere woorden ver achter bij de prognose. Waarschijnlijk kan dit worden toegeschreven aan de invloed van het toenemende bibliotheekgebruik, die in het Centrum-model niet is verdisconteerd.

Door Wijnberger is in 1979 een boekenmarktmodel gemaakt, waarin het gezinsinkomen, de reële boekenprijs en een negatieve trendterm zijn opgenomen. De invloed van het bibliotheekgebruik is impliciet meegenomen doordat de keuze tussen kopen en lenen in het model bepaald wordt door de reële boekenprijs. Afhankelijk van onder andere de veronderstelde ontwikkeling van de reële boekenprijs wordt voor 1980 een aantal van 20-40 mln verkochte boeken voorspeld. Indien de modelvariant waarmee de meest realistische voorspelling voor 1980 werd gemaakt wordt gebruikt om het aantal verkochte boeken voor 1984 te berekenen, wordt een aantal van ongeveer 18 mln verkochte boeken gevonden, hetgeen nogal sterk afwijkt van de feitelijke 31,5 mln verkochte boeken. Het door Wijnberger ontwikkelde model genereert een nogal sterke onderschatting van de ontwikkeling van de boekenverkoop.

Zelf heb ik een model van de boekenverkoop geschat, met het inkomen en

het aantal bibliotheekuitleningen als verklarende variabelen (Van Ours, 1982). Op basis hiervan werd een boekenverkoop in 1985 van 29,7 mln voorspeld, hetgeen gegeven de feitelijke boekenverkoop van 30,3 mln redelijk nauwkeurig is. Toch is dit resultaat min of meer toevallig tot stand gekomen omdat de inkomensdaling werd onderschat, de groei van het bibliotheekgebruik werd overschat en beide effecten elkaar ongeveer compenseerden.

Uit het bovenstaande komt duidelijk naar voren dat men met voorspellingen zeer voorzichtig dient om te gaan en zeker niet te veel pretenties dient te hebben. Niet alleen zijn modelschattingen met onzekerheid omgeven, ook de toekomstige ontwikkelingen van de verklarende variabelen in het model zijn aan onzekerheden onderhevig.

Om desondanks een indruk te geven van de betekenis van de gepresenteerde schattingsresultaten worden toch in tabel 5 enkele lijnen naar de toekomst uitgezet. De in deze tabel berekende omvang van de boekenverkoop in 1995 is verkregen door uit te gaan van een boekenverkoop van 27,8 mln in 1987.

Tabel 5. Boekenverkoop in 1995 volgens verschillende varianten (mln boeken)^{a)}

Trendmatige ontwikkeling (%/jaar)	Inkomensgroei 1987-1995 (%/jaar)	
	1	2
-4	22,6	24,5
-1	28,9	31,2

^{a)} Overige veronderstellingen: Inkomenselasticiteit = 0,8.
Bibliotheekgebruik en reële boekenprijs blijven stabiel.
Bevolkingsgroei in de periode 1987-1995: 0,5 % per jaar.

Uit tabel 5 blijkt, dat in het ongunstigste geval de omvang van de boekenverkoop verder zal dalen tot een niveau van 23 mln in 1995, in het gunstigste geval neemt de boekenverkoop toe tot 31 mln in 1995. De grote marge tussen deze uitkomsten wordt vooral bepaald door de veronderstelling ten aanzien van de omvang van de negatieve trendmatige ontwikkeling, waarvan zoals al eerder is aangegeven de achtergronden niet duidelijk zijn. Van belang is vooral de vraag of het een structureel of een tijdelijk verschijnsel is. Indien aan de negatieve trend ten grondslag ligt dat jongeren door hun gewinning aan het bibliotheekgebruik bij het ouder worden minder dan bij vorige generaties het geval was overgaan tot de aanschaf van boeken of indien zich een permanente verschuiving in de media-voorkeur ten koste van

het boekenlezen voordoet is dit een structurele ontwikkeling. Het is echter ook denkbaar dat de negatieve trend in het begin van de jaren tachtig een tijdelijk verschijnsel is, toe te schrijven aan de economische recessie, waarbij de inkomensstijging van de laatste jaren in eerste instantie is benut voor consumptieve inhaalvraag op andere terreinen dan de boekenaanschaf. In dit geval zou de negatieve trend pas bij een doorzettend economisch herstel ongedaan gemaakt kunnen worden. Uit de gepresenteerde toekomstvarianten blijkt duidelijk dat het al dan niet structurele karakter van de negatieve trend van de jaren tachtig van doorslaggevend belang is voor de ontwikkeling van de boekenverkoop. Nader onderzoek hiernaar is dan ook zeker op zijn plaats.

Conclusies

In dit artikel zijn ontwikkelingen in de afgelopen decennia in het lezen, lenen en kopen van boeken beschreven en geanalyseerd. Hierbij hebben drie vragen centraal gestaan, namelijk de vraag of het leesgedrag van de Nederlandse bevolking structureel is veranderd vanwege een mogelijke verschuiving 'van woord naar beeld', de vraag welke factoren verantwoordelijk zijn voor eerst de spectaculaire groei en later de stagnatie in het aantal uitleningen uit openbare bibliotheken en de ten slotte de vraag waarom de boekenverkoop is afgenomen.

Op basis van beschrijving en analyse zijn enkele duidelijke conclusies getrokken. De spectaculaire groei van het aantal uitleningen in de jaren zestig en zeventig hangt samen met het toenemend aantal openbare bibliotheken, het toegenomen dienstenpakket van deze bibliotheken en de stijging van de boekenverkoopprijs. De stagnatie in het aantal uitleningen kan worden toegeschreven aan de voltooiing van het bibliotheeknetwerk en de daling van de reële boekenverkoopprijs. De boekenverkoop heeft in de jaren zestig en zeventig weliswaar een positieve impuls gekregen van de gestegen inkomens maar is toch gedaald vanwege de gestegen boekenprijs en de toename van het aantal uit bibliotheken geleende boeken. Dit laatste effect is op het niveau van de individuele lezer overigens niet zo spectaculair. Voor elke 20 geleende boeken is 1 boek minder gekocht. De daling van de boekenverkoop in de jaren tachtig is minder goed verklaarbaar. Het bibliotheekgebruik heeft zich immers gestabiliseerd, terwijl ook de boekenprijs niet is gestegen. Ten slotte is het duidelijk geworden dat het leesgedrag van de Nederlandse bevolking over lange termijn bezien redelijk stabiel is. Op grond hiervan kunnen de twee laatste conclusies worden getrokken. Ten eerste heeft de groei van het bibliotheekgebruik de scheiding tussen lezers en niet-lezers niet doorbroken. En vooralsnog is er geen overtuigend bewijs geleverd van een verschuiving 'van woord naar beeld'.

LITERATUUR

- R.E.M. van den Brink, 1980, 'De informatiemaatschappij en de toekomst van het boek', *Economisch-Statistische Berichten*, 16-4-1980, blz. 439-444.
- L. Euser, 1984, *Lenen en lezen*, Amsterdam, Kobra.
- B. Gasenbeek, 1987, *Op zoek naar boekenlezers*, Den Haag, Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum.
- W. Knulst, M. Kalmijn, 1988, *Van woord naar beeld?*, 's-Gravenhage, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Nederlands Centrum voor Marketing Analyses, 1965, *Structuuranalyse en toekomstvisie betreffende de Nederlandse boekenmarkt*, Amsterdam.
- J.C. van Ours, 1982, *Mediaconsumptie*, WRR-serie 'Voorstudies en achtergronden mediabeleid', nr. M15, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij.
- J.C. van Ours, 1986, *Gezinsconsumptie in Nederland; 1951-1980*, dissertatie Erasmus Universiteit.
- J.C. van Ours, 1989a, *De Nederlandse boekenmarkt tussen stabiliteit en verandering*, Vrije Universiteit, Research-Memorandum 1989-9.
- J.C. van Ours, 1989b, 'Lezen, lenen en kopen', in: E.Heidbuchel, W.Nimmegeers, F. Stein (red.), *Een boek, niet zo maar!*, 's Gravenhage, Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum.
- F. Pleijster, 1985, *De boekhandel*, Zoetermeer, Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf.
- Structuuronderzoek Boeken, 1978, *De segmentering van het boek*, deelrapport 2.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, 1987, *Sociaal Cultureel Rapport 1988*, 's-Gravenhage.
- J.Ph. Wijnberger, 1979, *Analyse en prognose van de algemene boekenmarkt in Nederland*, Rotterdam, Erasmus Universiteit.

ABSTRACT, J. van Ours, the Dutch Book Market between Stability and Change, Massacommunicatie nr. 1 1990, p. 22-35

In this article developments in borrowing, buying and reading books in the Netherlands are described and analyzed. From the analysis it appears that the share of regular readers has been quite stable over the past decades. The number of books borrowed from public libraries has grown because of the increasing number of public libraries, the improved quality of the services of these libraries and rising book-prices. The buying of books appears to be influenced by consumer income, book-prices and borrowing from public libraries. In the eighties there is an additional influence of a negative trend, probably reflecting changing consumer preferences.